

Κούζας Γεώργιος
Φιλολόγος – Υποψ. Δρ Λαογραφίας

Όψεις της καθημερινής ζωής στη Ραφήνα του Μεσοπολέμου μέσα από τα πρακτικά των συμβουλίων της Κοινότητας

I. Εισαγωγικά

Η παρούσα ανακοίνωση έχει ως στόχο την κατά το δυνατόν σφαιρικότερη παρουσίαση της καθημερινότητας στη νεοσύστατη κοινότητα Ραφήνας από το 1929 (έτος ίδρυσης της κοινότητας) μέχρι το 1939. Πρόκειται για μία κρίσιμη δεκαετία τόσο για τη δημιουργία των υποδομών της μικρής πόλης, της οποίας οι κάτοικοι ήταν πρόσφυγες από την Τρίγλια της Μικράς Ασίας όσο και για ολόκληρη τη χώρα με την έλευση 1.200.000 προσφύγων μετά τη Μικρασιατική Καταστροφή και τη δημιουργία νέων κοινωνικών και οικονομικών συνθηκών στις μεγάλες πόλεις όλης της Ελλάδας¹.

Το υλικό της ανακοίνωσης προέρχεται από γραπτές αρχχειακές πηγές. Πρόκειται για 309 χειρόγραφεσ σελίδες, μεγάλου σχήματος, οι οποίες περιέχουν όλες τις αποφάσεις των πρώτων κοινοτικών συμβουλίων και καλύπτουν τα έτη 1929-

---

1. Ν. Μηλιώρης, «Η πνευματική εισφορά των Μικρασιατών», *Μικρασιατικά Χρονικά*, 11 (1964), σελ. 43-142. Β. Γκιζέλη, *Κοινωνικοί μετασχηματισμοί και προέλευση της κοινωνικής κατοικίας στην Ελλάδα (1920-1930)*, εκδ. Επικαιρότητα, Αθήνα 1984. Λ. Λεοντίδου, *Πόλεις της σιωπής: Εργατικός εποικισμός της Αθήνας και του Πειραιά, 1909-1940*, εκδ. Πολιτιστικό Τεχνολογικό Ίδρυμα ΕΤΒΑ, Αθήνα 1989. R. Hirschon, *Heirs of the greek catastrophe: The social life of Asia Minor refugees in Piraeus*, Clarendon Press, Oxford 1989. Αλ. Καραδήμου-Γερόλυμπου, «Προσφυγική εγκατάσταση και ο ανασχεδιασμός των βορειοελλαδικών πόλεων, 1912-1940», στο: *Πρακτικά Επιστημονικού Συμποσίου: Ο ξεριζωμός και η άλλη πατρίδα. Οι προσφυγνοπόλεις στην Ελλάδα (11 και 12 Απριλίου 1997)*, εκδ. Εταιρεία Σπουδών Νεοελληνικού Πολιτισμού και Γενικής Παιδείας, Αθήνα 1999, σελ. 89-118. Β. Χασιτάογλου, «Η προσφυγική εγκατάσταση και ο βίαιος μετασχηματισμός του αστικού χώρου στη Θεσσαλονίκη, 1922-1930», στο: *Πρακτικά Επιστημονικού Συμποσίου*, ό.π., σελ. 315-340. Α. Κονταξή, «Διαδικασίες ένταξης των Μικρασιατών προσφύγων α και β γενιάς στην πόλη του Βόλου», στο: *Πρακτικά Β' Διεθνούς Συνεδρίου: Η πόλη στους νεότερους χρόνους. Μεσογειακές και βαλκανικές όψεις (19ος - 20ός αι.)*, εκδ. Εταιρεία Μελέτης Νέου Ελληνισμού, Αθήνα 2000, σελ. 507-519.

1939. Στη συνέχεια δεν έχουμε άλλες γραπτές μαρτυρίες από το συγκεκριμένο δήμο, παρά μόνο από τη δεκαετία του 1970 και μετά, λόγω της καταστροφής των αρχείων έπειτα από πλημμύρα στο παλιό δημαρχείο. Πολλές σελίδες των πρακτικών είναι φθαρμένες και εξαιρετικά δυσανάγνωστες. Παρ' όλα αυτά περιέχουν ένα σημαντικότερο υλικό για την οργάνωση και την ανάπτυξη της κοινότητας, ενώ είναι και ένα από τα παλαιότερα σωζόμενα αρχεία, όσον αφορά δήμους της Ανατολικής Αττικής, που ιδρύθηκαν μετά τη Μικρασιατική Καταστροφή.

Οι αρχειακές πηγές δήμων και κοινοτήτων ενδιαφέρουν σε πολύ μεγάλο βαθμό την επιστήμη της λαογραφίας. Ιδιαίτερα, μάλιστα, τις τελευταίες δεκαετίες, λόγω της στροφής της σε καινούρια πεδία έρευνας με νέα μεθοδολογικά εργαλεία που δανείστηκε από συγγενείς επιστήμες και με παράλληλη απομάκρυνση από την άποψη πως τα θέματα του λαϊκού πολιτισμού έχουν ως μοναδικό τους γνώρισμα την προφορικότητα², υπάρχει αυξημένο ενδιαφέρον για τη μελέτη της πρόσληψης από το δημοτικό συμβούλιο κάθε πόλης των ιστορικών και κοινωνικών γεγονότων, όπως αυτά καταγράφονται στα πρακτικά των συνεδριάσεων. Σε αυτή την κατεύθυνση κινούνται οι εργασίες του Ευάγγελου Αυδίκου αναφορικά με το δήμο της Πρέβεζας³. Οι εργασίες αυτές αποτελούν, νομίζω, και μία μεθοδολογική πρόταση για ανάλογες μελέτες και σε άλλους δήμους, πανελλαδικά, αποδεικνύοντας ότι η ελληνική λαογραφία είναι μία επιστήμη που συνεχώς εξελίσσεται και προσαρμόζεται σε καινούρια δεδομένα, εξετάζοντας κάθε φορά με νέες μεθόδους τις διάφορες όψεις του λαϊκού πολιτισμού⁴.

Με τη στροφή στις αρχειακές πηγές ανατρέπονται ορισμένες στρεβλωτικές απόψεις σχετικές με τα αρχεία, τα οποία δεν είναι απλώς πρακτικά τυπικών αποφάσεων του συμβουλίου κάθε κοινότητας, αλλά συγκροτούνται και υπάρχουν ανάλογα με τις ανάγκες της κοινωνίας.⁵ Άρρηκτα, λοιπόν, συνδεδεμένα με την καθημερινή ζωή και τα προβλήματά της, τα δημοτικά αρχεία μπορούν να εξετάζονται κάθε φορά από διαφορετική οπτική γωνία, ανάλογα με τα δεδομένα κάθε

2. J. Goody, «Introduction», στο βιβλίο του: *Literacy in traditional societies*, Cambridge University Press, Cambridge 1983, σελ.24-25. Μ. Αλεξιάδης, «Γραπτός και προφορικός λόγος στη λαϊκή παράδοση», στο βιβλίο του: *Νεωτερική Ελληνική Λαογραφία. Συναγωγή Μελετών*, εκδ. Καρδαμίτσα, Αθήνα 2006, σελ. 59-61.

3. Ευάγγ. Αυδίκος, «Πρακτικά Δημοτικών Συμβουλίων Πρέβεζας (1915-1929): Μια πρόταση για τη μελέτη της αστικής κοινότητας», *Πρεβεζάνικα Χρονικά* 25 (1990), σελ. 73-81. Ο ίδιος, *Πρέβεζα 1945-1990. Όψεις της μεταβολής μιας επαρχιακής πόλης*, δ.δ., έκδ. Δήμου Πρέβεζας, Πρέβεζα 1991.

4. Μ. Μερκαλής, *Η συνηγορία της Λαογραφίας*, εκδ. Ίδρυμα Αγγελικής Χατζημηχάλη, Αθήνα 2004, σελ. 144-145.

5. Μ. Καΐλα-Κ. Πατούρης, *Έγγραφοι μαρτυρίες*, εκδ. Πανεπιστήμιο Αιγαίου-Σχολή Ανθρωπιστικών Επιστημών, Αθήνα 2006, σελ. 12-13.

εποχής και να εξάγονται χρήσιμα συμπεράσματα⁶. Επιπλέον, η μελέτη των αρχείων δεν περιορίζεται πλέον μόνο στα σπουδαία ιστορικά ή πολιτικά γεγονότα, αλλά στρέφεται και προς τα θέματα του τοπικού και του καθημερινού.⁷ Μέσα από τα τοπικά αρχεία των δήμων και των κοινοτήτων διασώζονται πολλά στοιχεία του τοπικού πολιτισμού, με τη μελέτη των οποίων μπορούμε να αποκαλύψουμε μηχανισμούς της κοινωνίας του παρελθόντος και να κατανοήσουμε καταστάσεις και γεγονότα, άγνωστα σε εμάς, συναρμολογώντας ξανά το ψηφιδωτό της υπό εξέταση περιόδου.⁸ Από πλευράς του ερευνητή που μεσολαβεί μεταξύ των πηγών και του αναγνώστη της παρουσίασης της έρευνας, επιβάλλεται η έγκυρη ανάλυση και η ολιστική θεώρηση του αρχειακού υλικού. Κάθε στοιχείο της έγγραφης πηγής πρέπει να συσχετίζεται με τις κοινωνικές και ιστορικές συνθήκες της εποχής του, καθώς έτσι τεκμηριώνονται ορθότερα οι πληροφορίες, οι οποίες, ενταγμένες πλέον στο κοινωνικοϊστορικό τους πλαίσιο, φωτίζονται πληρέστερα, όσον αφορά ποικίλες πτυχές της λειτουργίας τους.⁹

2. Η έλευση των προσφύγων και η ίδρυση της κοινότητας Ραφήνας

Στις αρχές του προηγούμενου αιώνα, η περιοχή όπου σήμερα βρίσκεται ο δήμος Ραφήνας ήταν εξαιρετικά αραιοκατοικημένη. Αγρότες από τα κοντινά αρβανιτοχώρια καλλιεργούσαν τα κτήματα της περιοχής, που ήταν κυρίως αμπελώνες, και λίγοι Σαρακατσάνοι κτηνοτρόφοι κατέβαιναν το χειμώνα από την Πεντέλη¹⁰. Η κατάσταση αυτή αλλάζει δραματικά μετά το 1922, οπότε και στην περιοχή εγκαθίστανται πρόσφυγες από την Τρίγλια της Προποντίδας¹¹. Όπως σε όλη την Ελλάδα, έτσι και στην Ανατολική Αττική η άφιξη των προσφύγων δημιουργεί νέες κοινωνικές και οικονομικές συνθήκες με αναπόφευκτες προεκτάσεις στον οικιστικό και πολεοδομικό τομέα¹². Η χώρα ήταν απροετοίμαστη να αντιμετωπίσει, πέραν της οικονομικής και στεγαστικής αποκατάστασης,

6. Α. Μπαφούνη, «Τοπική ιστορία και αρχεία», στο: *Πρακτικά Συνεδρίου: Τοπική ιστορία και αρχεία (26-27 Απριλίου 1991)*, εκδ. Ιστορικό Αρχείο Σάμου-Δήμος Σαμίων, Σάμος 1992, σελ. 45-46.

7. Ευάγγ. Αυδίκος, «Πρακτικά Δημοτικών Συμβουλίων Πρέβεζας...», ό.π., σελ. 79-81.

8. Γ. Μπαφούνης, «Αναζητώντας το προφίλ μιας πόλης: Τα τοπικά αρχεία στην υπηρεσία των κατοίκων», στο: *Πρακτικά Συνεδρίου: Τοπική ιστορία...*, ό.π., σελ. 221-222.

9. Μ. Καϊλα-Κ. Πατούρης, *Έγγραφοι μαρτυρίες...*, ό.π., σελ. 13.

10. Αν. Μιχοπούλου, «Ανακαλύπτοντας τα λιγνιτωρυχεία στη Διασταύρωση Ραφήνας», στο: *Πρακτικά I' Επιστημονικής Συνάντησης ΝΑ Αττικής (28 Νοεμβρίου-1η Δεκεμβρίου 2002)*, Εταιρεία Μελετών Νοτιοανατολικής Αττικής, Καλύβια Αττικής 2004, σελ. 345-346.

11. Θ. Πιστικίδης, *Τρίγλια Βιθυνίας*, Αθήνα 1983, σελ. 15 κ.εξ.

12. Β. Γκιζέλη, *Κοινωνικοί μετασχηματισμοί...*, ό.π., σελ. 39 κ.εξ. Β. Χασιτάογλου, «Η προσφυγική εγκατάσταση...», ό.π., σελ. 317-322.

κυρίως την κοινωνική ένταξη των προσφύγων¹³. Έτσι, δημιουργούνται δίπλα στις μεγάλες πόλεις αυθαίρετοι οικισμοί (squatter settlements)¹⁴, όπου οι πρόσφυγες αναπαράγουν τον πολιτισμό που άφησαν στην πατρίδα τους. Στη Ραφήνα οι πρόσφυγες ζουν μέχρι το 1926 σε άθλιες συνθήκες και από το 1927 αρχίζει η ανασυγκρότηση και η ανοικοδόμηση του οικισμού από το βρετανικό οίκο Χάμπρο με το σύστημα μονομπλόκ¹⁵. Στις 26-11-1929 εκλέγεται το πρώτο κοινοτικό συμβούλιο της νεοσύστατης κοινότητας Ραφήνας. Από την αρχική σελίδα θέτει τον κυριότερο στόχο του: τη μετατροπή της Ραφήνας «από κοινότητα εις σύγχρονον πόλιν»¹⁶.

Μέσα από τις σελίδες των πρακτικών διαφαίνεται η συναισθηματική σχέση με την Τρίγλια, αλλά και το πλήθος των νέων προβλημάτων, αφού η κοινότητα προσπαθεί να αποκτήσει όψη νέας πόλης, σαφώς πιο πολύπλοκης και πολυσύνθετης σε σχέση με τη γενέτειρα πόλη της Προποντίδας. Οι νέες κοινωνικοοικονομικές συνθήκες, η αμφίδρομη σχέση με την πρωτεύουσα, οι δυσκολίες προσαρμογής των προσφύγων και η μετάβαση από την ύπαιθρο σε συνθήκες ζωής μιας πόλης με έντονη εμπορική κίνηση, αποτελούν ορισμένες από τις όψεις της καθημερινότητας, οι οποίες θα αναλυθούν στη συνέχεια. Βέβαια, το φαινόμενο της αστικοποίησης στη Ραφήνα, όπως και σε όλο τον ελληνικό χώρο, θα πάρει ευρύτερες διαστάσεις μετά το Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο¹⁷. Η συστηματική διερεύνηση των προσφυγικών οικισμών και στη συνέχεια των κοινοτήτων ή πόλεων αποτελεί ένα εξαιρετικά ενδιαφέρον πεδίο έρευνας της

13. Για το θέμα της προσφυγικής εγκατάστασης και τα ποικίλα προβλήματα που δημιούργησε στις περιοχές των Μεσογείων και της Λαυρεωτικής, βλ. Χ. Μπαμπούνης, «Οι πρόσφυγες της Μικρασιατικής Καταστροφής στην Λαυρεωτική», στο: *Πρακτικά Β' Επιστημονικής Συνάντησης Ν.Α. Αττικής (25-28 Οκτωβρίου 1985)*, έκδ. Επιμορφωτικός Σύλλογος Καλυβίων-Εταιρεία Μελετών Λαυρεωτικής, Καλύβια 1986, σελ. 295-350, όπου και αναλυτικοί πίνακες των προσφύγων που εγκαταστάθηκαν στην περιοχή. Επίσης, Β. Γκιζέλη, «Η κοινωνική ένταξη των αστών προσφύγων στην πόλη», *Δελτίο Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών* 9 (1992), σελ. 61-77, R. Basham, *Urban Anthropology: The cross-cultural style of complex societies*, Mayfield Publishing Company, Palo Alto, California 1978, σελ. 174-178.

14. L. Leontidou, *Working class and land allocation: The urban history of Athens 1880-1980*, Ph.D. Thesis, London University 1981. Η ίδια, *Πόλεις της σιωπής. Εργατικός εποικισμός της Αθήνας και τον Πειραιά...*, ό.π., σελ. 67-72.

15. Αν. Μιχοπούλου, «Ιστορία της Ραφήνας και των ανθρώπων της», στο: *Δήμος Ραφήνας*, έκδ. Δήμου Ραφήνας, Ραφήνα 2000, σελ. 15.

16. Πρακτικά Κοινοτικού Συμβουλίου Ραφήνας, πρ. 2 (29-11-1929).

17. Κ. Μπάδα, «Βαθμοί αστικοποίησης του αγροτικού χώρου (Ήπειρος 1950 κ.ε.)», στο: *Πρακτικά Συνεδρίου Ιστορίας: Ήπειρος: Κοινωνία-Οικονομία 15ος-16ος αι. (Σεπτέμβριος 1985)*, Γιάννενα 1986, σελ. 227-239. Μ. Μερακλής, *Ελληνική Λαογραφία. Κοινωνική Συγκρότηση, Ήθη και Έθιμα. Λαϊκή Τέχνη*, εκδ. Οδυσσέας, Αθήνα 2004, σελ. 23-26, 31-32.

αστικής λαογραφίας¹⁸. Οι οικισμοί που δημιουργούνται και η οργάνωσή τους, οι αθλητικοί ή πολιτιστικοί σύλλογοι, η αδιάκοπη σχέση με τον τόπο καταγωγής, οι σχέσεις συγγένειας, η θρησκευτική συμπεριφορά και η επιρροή της πόλης πάνω στους πρόσφυγες, ως τόπου υποδοχής, αλλά και παραγωγής νέων προτύπων και συμπεριφορών, όλα αυτά αποτελούν desiderata της αστικής λαογραφίας, σε ορισμένα από τα οποία έχουν δοθεί απαντήσεις, ενώ πολλά θέματα περιμένουν ακόμα σχετικές μελέτες¹⁹.

3. Καθορισμός ορίων και οργάνωση του χώρου της κοινότητας

Ο χώρος, μια από τις βασικές συντεταγμένες της κοινωνικής συγκρότησης, δεν είναι μία τυχαία συνάθροιση στοιχείων, αλλά ένα πλαίσιο συνυφασμένο με την ιστορία των κατοίκων κάθε τόπου, καθώς ο άνθρωπος οικειοποιείται το χώρο του και τον μετασχηματίζει σύμφωνα με τις ανάγκες του²⁰. Η πόλη, ως οικιστικό και κοινωνικό μόρφωμα, είναι ένα ποιοτικό άθροισμα πολλών παραγόντων, από τους οποίους οι σημαντικότεροι είναι ο χώρος στον οποίο αυτή βρίσκεται και το κοινωνικό σύνολο, το οποίο τον κατοικεί²¹. Η μελέτη του χώρου της πόλης ως φυσικού και δομημένου περιβάλλοντος μπορεί να αναδείξει τις δομές και τις κοινωνι-

18. Για την αστική λαογραφία, βλ. Μ. Μερακλής, «Ο άνθρωπος της πόλης», στο βιβλίο του: *Λαογραφικά Ζητήματα*, εκδ. Χ. Μπούρας, Αθήνα 1989, σελ. 65-82. Ο ίδιος, «Αστική Λαογραφία», στο βιβλίο του: *Λαογραφικά Ζητήματα*, ό.π., σελ. 61-64. Ευάγγ. Αυδίκος, «Προς μία λαογραφία του αστικού χώρου», *Διαβάζω* 245 (1990), σελ. 163-187. Ο ίδιος, «Αστική Λαογραφία: Ουτοπία ή πραγματικότητα;», *Εθνολογία* 3 (1994), σελ. 163-187. Με την αστική λαογραφία έχουν ασχοληθεί και Αμερικανοί λαογράφοι, όπως οι Al. Dundes και C. Pagter, *Work hard and you shall be rewarded: Urban folklore from the paperwork empire*, Indiana University Press, Bloomington-London 1975. Οι ίδιοι, *When you're up to your A.S.S. in alligators... more urban folklore from the paperwork empire*, Wayne State University Press, Detroit 1987 και ο G. Warshaver, «Urban folklore», στον τόμο: R. Dorson (ed.), *Handbook of American Folklore*, Indiana University Press, Bloomington 1983, σελ. 162-171. Επίσης, στο διεθνή χώρο και συγγενικές με τη λαογραφία επιστήμες, όπως η κοινωνική ανθρωπολογία, στράφηκαν προς τον αστικό χώρο κατά τη μεταπολεμική περίοδο. Ο προσανατολισμός αυτός διαμορφώθηκε σε νέο επιστημονικό κλάδο, την αστική ανθρωπολογία (urban anthropology): βλ. ενδεικτικά: R. Fox, *Urban Anthropology. Cities in the cultural settings*, Prentice Hall, Inc., Englewood Cliffs, New Jersey 1977, R. Basham, *Urban Anthropology...*, ό.π. M. Kertzev (ed.), *Urban life in mediterranean Europe: Anthropological perspectives*, University of Illinois Press 1983.

19. Για τα θέματα της αστικής λαογραφίας που παραμένουν ακόμη ανοιχτά, βλ. Ευάγγ. Αυδίκος, «Αστική Λαογραφία...», ό.π., σελ. 181-185.

20. Κ. Ζαρκιά, «Η συμβολή της ανθρωπολογίας του χώρου», *Εθνολογία* 1 (1992), σελ. 78-79. Β. Νιτσιάκος, *Χτίζοντας το χώρο και το χρόνο*, εκδ. Οδυσσεύς, Αθήνα 2004, σελ. 13-17, 27-28.

21. Β. Χασιτάογλου, *Κοινωνικές θεωρίες για τον αστικό χώρο. Κριτική ανάλυση*, εκδ. Παρατηρητής, Θεσσαλονίκη 1981.

κές αξίες της κοινωνίας που τον δημιούργησε, καθώς η ιστορία και η συλλογική υπόσταση των κατοίκων είναι δεμένες με τον τόπο αυτό²².

Το θέμα του χώρου και κυρίως του καθορισμού των ορίων της κοινότητας απασχόλησε σε μεγάλο βαθμό το συμβούλιο της κοινότητας. Συχνότερες ήταν οι προσφυγές στη δικαιοσύνη για καταπάτηση των εδαφών της από όμορες κοινότητες²³, ενώ δεν έλειπαν και διαμαρτυρίες προς το νομάρχη Αττικοβιοωτίας για το θέμα αυτό²⁴. Εκτός, όμως, των διακοινοτικών διενέξεων, ενδιαφέρον παρουσιάζουν και οι διαμάχες μεταξύ των προσφύγων και των αγροτών και κτηνοτρόφων που ήταν μόνιμα εγκατεστημένοι στην περιοχή²⁵. Η αντιπαλότητα αυτή είναι πολυεπίπεδη. Οπωσδήποτε έχει οικονομικό υπόβαθρο, αφού η οριοθέτηση εδαφών σχετίζεται άμεσα με το θέμα της γεωργικής παραγωγής και της φορολογίας γεωργικών και δασικών προϊόντων. Επιπλέον, η συμπεριφορά του κοινοτικού συμβουλίου, ως εκπροσώπου των κατοίκων μιας οργανωμένης κοινότητας, έρχεται σε αντίθεση με τους απλούς καλλιεργητές της υπαίθρου και δηλώνει έτσι τη διαφοροποίηση του συνόλου της κοινότητας από τους Σαρακατσάνους και τους Αρβανίτες²⁶. Πρόκειται για μία έκφραση τοπικού ανταγωνισμού που συμβαίνει σε πολλές πόλεις της Ελλάδας, μετά τη Μικρασιατική Καταστροφή, οπότε και οι γηγενείς κάτοικοι έρχονται σε αντίθεση με τους πρόσφυγες²⁷. Ταυτόχρονα, αυτές οι διακοινοτικές και διαπροσωπικές διαμάχες, που επανέρχονται συνέχεια μέσα στα πρακτικά, φανερώνουν το αντιθετικό σχήμα «εμείς» (κάτοικοι Ραφήνας) – οι «άλλοι» (κάτοικοι γειτονικών κοινοτήτων: Αρβανίτες, Σαρακατσάνοι)²⁸. Η πολιτισμική ταυτότητα των μελών μιας κοινότητας βασίζεται στην κοινή ιστορία και καταγωγή των μελών της ομάδας αλλά και στην αντίληψη των «άλλων»²⁹, αφού η ιδιαίτερη ταυτότητα

22. Σ. Νικολαΐδου, *Η κοινωνική οργάνωση του αστικού χώρου*, εκδ. Παπαζήση, Αθήνα 1993, σελ. 267-270.

23. Πρακτικά Κοινοτικού Συμβουλίου Ραφήνας πρ. 7 (21-4-1930).

24. Πρακτικά Κοινοτικού Συμβουλίου Ραφήνας πρ. 26 (15-2-1931).

25. Πρακτικά Κοινοτικού Συμβουλίου Ραφήνας πρ. 23 (15-3-1935)

26. Για τους Σαρακατσάνους της Ραφήνας, βλ. Αν. Μιχοπούλου, «Γνωριμία με τους Σαρακατσάνους της Ραφήνας. Δύο επεισόδια ληστείας», στον παρόντα τόμο. Για τους Αρβανίτες της ΝΑ. Αττικής, βλ. J. Weale-Badieritaki, *A study of the folklore, folkways and social structure of two Arvanite communities in Attica*, Ph.D. Thesis, University of Reading 1990. Ελ. Αλεξιάκης, *Τα παιδιά της σιωπής. Οικογένεια, συγγένεια και γάμος στους Αρβανίτες της ΝΑ. Αττικής-Λαυρεωτικής (1850-1940)*, εκδ. Παρουσία, Αθήνα 1996.

27. Για ανάλογες παρατηρήσεις, Ευάγγ. Αυδίζος, «Πρακτικά...», ό.π., σελ. 79.

28. Μ. Σέρρης, *Ακληρήματα. Οι αλληλοσατιρισμοί ως όψεις της ετερότητας στην αρχαία και τη νεότερη Ελλάδα*, εκδ. Αν. Αναγνώστου, Αθήνα 2005, σελ. 43 κ. εξ.

29. Ε. Αβδελά, «"Ετερότητα" και "Ταυτότητα": Ιστοριογραφικές προσεγγίσεις». *Σύγχρονα θέματα* 54 (1995), σελ. 17-20. Δ. Γκέφου-Μαδιανού, *Πολιτισμός και Εθνογραφία. Από τον εθνογραφικό ρεαλισμό στην πολιτισμική κριτική*, εκδ. Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 1999, σελ. 34-35.

μιας ομάδας έγκειται και στο πώς απορρίπτει και μετασχηματίζει την ταυτότητα μιας άλλης ομάδας³⁰. Η κοινότητα, λοιπόν, σχηματίζει τις διαφορές της και βάσει της ετερότητας, που είναι στοιχείο των «άλλων». Η ταυτότητά της συγκροτείται αντιθετικά προς τους «άλλους» και διαμορφώνεται μέσα από αυτή τη διαδικασία αντιπαλότητας και αντίθεσης, που οριοθετείται σαφέστερα μέσα από τη χάραξη ορίων³¹. Η ιδιαίτερη αυτή αντίθεση των Ραφηνιωτών φαίνεται και από τα λόγια ενός πληροφορητή σε παλαιότερη ερευνά μου στην περιοχή: «*Εμείς εδώ έχουμε δημάρχους μόνο Βιθυνιώτες (Βιθυνία Μ. Ασίας). Ούτε Αρβανίτες, ούτε ξένους βγάλαμε ποτέ. Την κρατάμε τη γενιά μας όσο μπορούμε και δεν μπλέξαμε ποτέ με Σπαταναίους και Μακροημιώτες (κάτοικοι Ν. Μάκρης)*»³².

Πολύ σημαντική ήταν και η οργάνωση του χώρου με κατασκευή έργων υποδομής, που προσέδιδαν εικόνα αστικού χώρου στην κοινότητα («όψιν πόλεως»)³³. Ως έργα αλλαγής της όψης της Ραφήνας μπορούμε να ξεχωρίσουμε το σχεδιασμό ύδρευσης και αποχέτευσης³⁴, τη διάνοιξη νέων οδών, την κατασκευή πεζοδρομίων³⁵, τη διαρρύθμιση των πλατειών³⁶ και την προμήθεια λαμπτήρων πετρελαίου³⁷. Η μεγαλύτερη σημασία δίνεται στον ηλεκτροφωτισμό και το λιμάνι. Το 1932 δίνεται άδεια στο Δ. Χρυσόγελο για τη δημιουργία της «*αναδόχου εταιρείας ηλεκτροφωτισμού Ραφήνας*»³⁸. Η δαπάνη αυτή, αν και τεράστια για την εποχή, κρίθηκε αναγκαία «*δια μίαν αξιοπρεπή και πεπολιτισμένην όψιν της κοινότητος ημών*». Ο αγώνας, λοιπόν, για τη δημιουργία μιας κοινότητας διαφορετικής από τα

30. Ν. Ιντζεσίλογλου, «Περί της κατασκευής συλλογικών ταυτοτήτων: Το παράδειγμα της εθνικής ταυτότητας», στον τόμο: Χρ. Κωνσταντοπούλου, Λ. Μαράτου-Αλιπράντη, Δ. Γερμανός, Θ. Οικονόμου (επιμ.), «*Εμείς και οι Άλλοι*». Αναφορά στις τάσεις και τα σύμβολα, εκδ. Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών - Τυπωθήτω Γ. Δαρδανός, Αθήνα 2000, σελ. 177-179.

31. Η ταυτότητα προϋποθέτει πάντα τα όρια του «άλλου». F. Barth, «Introduction», στο: F. Barth (ed.), *Ethnic groups and boundaries. The social organization of cultural difference*, Allen, London 1969, σελ. 13-14. Μ. Πετρονώτη, «Εισαγωγικά. Όρια και περιθώρια. Εντάξεις και αποκλεισμοί», στον τόμο: Ρ. Καυταντζόγλου, Μ. Μετρονώτη (επιμ.), *Όρια και Περιθώρια. Εντάξεις και αποκλεισμοί*, εκδ. Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών, Αθήνα 2000, σελ. 19-27.

32. Πληρ. Μιχάλης Κελέκης, κάτοικος Ραφήνας.

33. Πρακτικά Κοινοτικού Συμβουλίου Ραφήνας πρ. 12 (17-10-1930). Για τους νέους τρόπους δόμησης της επαρχιακής πόλης που προσπαθεί να απομακρυνθεί από το «αγροτικό» και να οικειοποιηθεί ένα αστικό πρότυπο ανάπτυξης, βλ. Δημ. Ράπτης, *Το Καναλάκι της Πρέβεζας. Μεταβολές στην πολιτισμική συμπεριφορά των κατοίκων μιας ηπειρωτικής κοινότητας στην εικοσαετία 1965-1985*, εκδ. ΑΡ.ΓΟ., Γιάννινα 1991, σελ. 89-92.

34. Πρακτικά Κοινοτικού Συμβουλίου Ραφήνας πρ. 62 (27-11-1933) και πρ. 04 (30-1-1937).

35. Πρακτικά Κοινοτικού Συμβουλίου Ραφήνας πρ. 32 (5-12-1931).

36. Πρακτικά Κοινοτικού Συμβουλίου Ραφήνας πρ. 79 (17-10-1933) και πρ. 101 (22-1-1937).

37. Πρακτικά Κοινοτικού Συμβουλίου Ραφήνας πρ. 62 (27-11-1933).

38. Πρακτικά Κοινοτικού Συμβουλίου Ραφήνας πρ. 55 (3-5-12932).

γύρω αρβανιτοχώρια, συνδέεται αφενός με την ύπαρξη ηλεκτρικού ρεύματος στην πόλη της Ραφήνας ως σημείου διαφοροποίησης και υπεροχής της Ραφήνας από όλες τις κοινότητες της Ανατολικής Αττικής, αφετέρου με το λιμάνι της «*δι' ου εξαρτάται η ζωή και η ανάπτυξις της κοινότητος*»³⁹. Το λιμάνι της Ραφήνας είχε διττή λειτουργικότητα: καθιστούσε την κοινότητα εμπορικό κέντρο της περιοχής, με τα πλοία που είχαν δρομολόγια από και προς τις Κυκλάδες και την Εύβοια, μεταφέροντας εμπορεύματα, είδη διατροφής της περιοχής (ψάρια και φρούτα) και μεταλλεύματα από τα λιγνιτωρυχεία της περιοχής της Διασταύρωσης⁴⁰ και επιπλέον, ήδη από τα μέσα της δεκαετίας του 1930, το λιμάνι και η παραλία γίνονται τόποι θερινού παραθερισμού για τους κατοίκους της Αττικής. Γι' αυτό το λόγο η βελτίωση της εικόνας του χώρου υπήρξε πρωταρχικό μέλημα της κοινότητας, προκειμένου να αναδειχθεί περαιτέρω η περιοχή. Το 1937, το 20% περίπου του προϋπολογισμού διατέθηκε για τη διαμόρφωση του χώρου του λιμανιού⁴¹. Καθ' όλη τη δεκαετία του 1930 γίνεται λόγος στα πρακτικά για έργα καλλωπισμού των οδών, τοποθέτηση φρακτών, κατασκευή κρήνης στην κεντρική πλατεία, προμήθεια μεγάλων δένδρων για την είσοδο της πόλης⁴². Όλες αυτές οι κινήσεις κατέτειναν στη δημιουργία ενός τουριστικού χώρου που θα είχε θετικό οικονομικό αντίκτυπο στους κατοίκους της κοινότητας. Η σχέση του λιμανιού και της παράκτιας περιοχής με την παραθεριστική κίνηση ήταν τόσο ισχυρή, ώστε, όταν το 1933 το υπουργείο Γεωργίας τοποθέτησε κάποιες αποθήκες στο λιμάνι, ξέσπασαν ταραχές, καθώς οι κάτοικοι αντέδρασαν, συνειδητοποιώντας ότι η απόκρυψη της θέας προς το λιμάνι από τις αποθήκες, «*αίτινες θέλουσι επιφέρη μεγάλην ζημίαν διατί θα κληθή η θέα εις τον λιμένα*», θα συντελούσε στην υποβάθμιση του ρόλου της Ραφήνας, ως τόπου παραθερισμού⁴³. Γενικότερα, το θέμα του τουρισμού εμπλέκεται σε διάφορα θέματα της κοινωνικής και οικονομικής ζωής της κοινότητας και επανέρχεται συνέχεια μέσα από τις σελίδες των πρακτικών, όπως θα γίνει αντιληπτό και στη συνέχεια.

39. Πρακτικά Κοινοτικού Συμβουλίου Ραφήνας πρ. 68 (4-6-1933) και πρ. 69 (22-6-1933).

40. Αν. Μιχοπούλου, «*Ανακαλύπτοντας τα λιγνιτωρυχεία...*», ό.π., σελ. 345-376, με αναλυτικά στοιχεία για την εξόρυξη μεταλλευμάτων από την περιοχή της Ραφήνας.

41. Πρακτικά Κοινοτικού Συμβουλίου Ραφήνας πρ. 112 (7-2-1937).

42. Πρακτικά Κοινοτικού Συμβουλίου Ραφήνας πρ. 87 (29-11-1936), πρ. 95 (12-1-1937), πρ. 112 (7-2-1937) πρ.142 (23-7-1937) και πρ. 63 (13-11-1937).

43. Πρακτικά Κοινοτικού Συμβουλίου Ραφήνας πρ. 68 (4-6-1933). Τα ζητήματα του τουρισμού σχετίζονται με τη διατήρηση της φυσικής κατάστασης του τοπίου διαχρονικά. Βλ. Ελ. Δέλτσου, «*Η οικοτουριστική ανάπτυξη και ο προσδιορισμός της φύσης και της παράδοσης: Παραδείγματα από τη Βόρεια Ελλάδα*», στο: Β. Νιτσιάκος-Χ. Κασίμης (επιμ.), *Ο ορεινός χώρος της Βαλκανικής. Συγκρότηση και μετασχηματισμοί*, εκδ. Πλέθρον-Δήμος Κόνιτσας, Αθήνα 2000, σελ. 231-248.

4. Επαγγελματικές ενασχολήσεις και οικονομικές δραστηριότητες των μελών της κοινότητας

Από τις απογραφές του ελληνικού κράτους γνωρίζουμε ότι το 51% των προσφύγων από τη Μικρά Ασία προέρχονταν από αστικές περιοχές και το 40% από αγροτικές, με ανάλογες του τόπου διαμονής τους επαγγελματικές ενασχολήσεις⁴⁴. Η άφιξη τους στα μεγάλα αστικά κέντρα, αλλά και σε αραιοκατοικημένες περιοχές, όπως ήταν η Ραφήνα, δημιούργησε νέα δεδομένα. Από το 1923 υπάρχει αύξηση του ρυθμού εκβιομηχάνισης και των βιομηχανικών επενδύσεων⁴⁵. Η δραστηριότητα αυτή, ιδιαίτερα στον τομέα της μεταποίησης, διαρκεί όλη τη δεκαετία του 1920, χάρη στη διαμόρφωση νέων συνθηκών από τη Μικρασιατική Καταστροφή και μετά. Συγχρόνως, λόγω της μεγάλης εισροής πληθυσμού στον ελληνικό χώρο, παρατηρείται διεύρυνση της αγοράς καταναλωτικών ειδών, κυρίως ειδών πρώτης ανάγκης (τρόφιμα και ρουχισμός). Αυτά τα δύο στοιχεία προαναγγέλλουν και τους τρόπους, με τους οποίους θα επιχειρήσουν να αφομοιωθούν επαγγελματικά οι πρόσφυγες στη νέα τους πατρίδα⁴⁶.

Η ιδιαίτερα αυξημένη ζήτηση διατροφικών ειδών στρέφει τους Τριγλιανούς στον πρωτογενή τομέα παραγωγής. Τα πρώτα χρόνια, όπως φαίνεται μέσα από τα πρακτικά της κοινότητας, ασχολούνται με το ψάρεμα, αφού βρίσκονται σε παραθαλάσσια περιοχή⁴⁷. Σημαντικές ήταν και οι γεωργικές τους ενασχολήσεις κατά βάση «μετά σταφύλων, φρούτων και γλεύκεος παραγομένων εν τη κοινότητι ημών»⁴⁸. Όπως, όμως, προκύπτει από τις σχετικές απογραφές του πληθυσμού, οι επαγγελματικές τους ενασχολήσεις δεν ήταν σταθερές και άλλαζαν αρκετές φορές το χρόνο⁴⁹. Κατά τη διάρκεια του χειμώνα οι γεωργικές εργασίες εναλλάσσονταν και αλληλοσυμπληρώνονταν με εργασία στα δάση της περιοχής. Καρποί δέντρων, χόρτα, ξυλεία και ξυλάνθρακες, «οίπερ ευρίσκονται εν αφθονία», παρουσιάζονται ως τα βασικά δασικά προϊόντα⁵⁰. Μάλιστα, λόγω των προϊόντων

44. Μ. Ρηγίνος, «Η επαγγελματική αποκατάσταση των προσφύγων στις πόλεις», στο: *Πρακτικά Επιστημονικού Συμποσίου: Ο ξεριζωμός και η άλλη πατρίδα...*, ό.π., σελ. 233.

45. Μ. Ρηγίνος, *Παραγωγικές δομές και εργατικά ημερομίσθια στην Ελλάδα 1909-1936*, εκδ. Εμπορική Τράπεζα της Ελλάδος, Αθήνα 1987, σελ. 100-106.

46. Αναλυτικά στοιχεία για την επαγγελματική ενασχόληση των προσφύγων, βλ. Λ. Λεοντίδου, *Πόλεις της σιωπής...*, ό.π., σελ. 34-36, 162-169, 248-253.

47. Θ. Πιστικίδης, *Τρόγλια Βιθυνίας...*, ό.π., σελ. 263.

48. Πρακτικά Κοινοτικού Συμβουλίου Ραφήνας πρ. 11 (10-8-1930).

49. Μ. Δρότσα, *Βιομηχανία και τράπεζες στην περίοδο του Μεσοπολέμου*, Αθήνα 1990, σελ. 291-294, όπου και κατάλογος επαγγελματίων των προσφύγων που μόλις είχαν φτάσει στην Ελλάδα. Μ. Ρηγίνος, «Η επαγγελματική αποκατάσταση...», ό.π., σελ. 231-241.

50. Πρακτικά Κοινοτικού Συμβουλίου Ραφήνας πρ. 21 (12-1-1931). Για την παραγωγή και εμπορία δασικών προϊόντων στην Αττική, βλ. Ανδρ. Οικονόμου, «Η παραγωγή κάρβουνου στα Βύλια Αττικής», *Εθνογραφικά* 6 (1989), σελ. 87-96.

αυτών, η χρήση και εκμετάλλευση δασικής γης αποτελούσε αντικείμενο συνεχών δικαστικών διαμαχών. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον προκαλεί η ρητινοσυλλογή, για την οποία γινόταν πλειοδοτική δημοπρασία⁵¹. Ο σύνδεσμος ρητινοκαλλιεργητών Σπάτων, που συνήθως πλειοδοτούσε, προσέφερε τεράστια ποσά για την εποχή, που ξεπερνούσαν ακόμα και τον προϋπολογισμό της κοινότητας. Σε αντίθεση με τα γεωργικά ή δασικά προϊόντα, τα οποία εκμεταλλεύονταν οικογένειες ως παραγωγικές μονάδες, η συλλογή ρητίνης γινόταν αποκλειστικά από συνδέσμους εμπόρων. Εντύπωση προκαλεί η πρόνοια της κοινότητας για το φυσικό περιβάλλον, αφού οριζόταν ρητά ότι ο εκάστοτε σύνδεσμος ρητινοκαλλιεργητών ήταν υπεύθυνος για κάθε καταστροφή και μόλυνση του δάσους, ενώ απαγορευόταν η υλοτομία, η εκμετάλλευση και το κάψιμο δέντρων, που βρίσκονταν σε απόσταση μικρότερη των 40 μέτρων από το δρόμο, ώστε να μη καταστρέφεται το φυσικό κάλλος της περιοχής⁵².

Ανεπτυγμένη εμφανίζεται μέσα από τα φορολογικά στοιχεία και η κτηνοτροφία στη Ραφήνα. Στα πρακτικά δίνεται αναλυτικός κατάλογος των ζώων που εκτρέφονταν και όσο πλησιάζουμε προς τα μέσα της δεκαετίας του 1930 φαίνεται πως η κτηνοτροφία στην περιοχή γίνεται ακόμα συστηματικότερη⁵³. Από το 1931, αναγνωρισμένη από την κοινότητα επαγγελματική ενασχόληση των προσφύγων είναι και αμμοληψία από τα παράλια της Ραφήνας⁵⁴. Όπως και στα άλλα επαγγέλματα, υπήρχε τακτική φορολόγηση των κερδών, αφού ήταν αυξημένη η ζήτηση για άμμο, την οποία και προορίζαν για κατασκευές σπιτιών στην Αθήνα και στην περιοχή των Μεσογείων. Τέλος, αντικείμενο ενδοκοινοτικής διαμάχης, αποτελούσαν οι επίζητες θέσεις αγροφυλάκων, γραμματέων και υπαλλήλων στα κοινοτικά γραφεία, επειδή εξασφάλιζαν σταθερή εργασία και ένα υψηλό για την εποχή εισόδημα. Όπως αναφέρεται μέσα στο πρακτικά, κάτοικοι ή και οικογένειες βρίσκονταν σε αντιπαλότητα για μια θέση εργασίας στις κοινοτικές υπηρεσίες, με αποτέλεσμα να δημιουργούνται εντάσεις και προσκόμματα στην ομαλή λειτουργία της κοινότητας⁵⁵.

51. Πρακτικά Κοινοτικού Συμβουλίου Ραφήνας πρ. 62 (20-2-1936). Για το θέμα της ρητινοσυλλογής, βλ. Ανδρ. Οικονόμου, «Παραγωγή και εμπορία ρητίνης στα Βίλια Αττικής», *Εθνομολογία* 2 (1993), σελ. 5-21.

52. Πρακτικά Κοινοτικού Συμβουλίου Ραφήνας πρ. 62 (20-2-1936).

53. Πρακτικά Κοινοτικού Συμβουλίου Ραφήνας πρ. 112 (7-2-1937), όπου και αναλυτικός κατάλογος των ζώων που εκτρέφονταν.

54. Πρακτικά Κοινοτικού Συμβουλίου Ραφήνας πρ. 16 (18-10-1931).

55. Πρακτικά Κοινοτικού Συμβουλίου Ραφήνας πρ. 161 (14-11-1937).

5. Προσπάθεια αυτοπροσδιορισμού των προσφύγων στη νέα τους πατρίδα. Η ιδιαίτερη τοπική ταυτότητα των Τριγλιανών

Η αποτύπωση των βασικότερων γνωρισμάτων του πολιτισμού μιας κοινότητας πάνω στο χώρο έχει ως αποτέλεσμα την ταύτιση της ομάδας αυτής, μέσω της συλλογικής εμπειρίας με το χώρο και τη δημιουργία ταυτότητας άρρηκτα δεμένης με αυτόν, γεγονός που συνδέεται άμεσα με την εμφάνιση της τοπικότητας⁵⁶. Μέσα σε αυτό το πλαίσιο, μπορούμε να μιλάμε για τη δημιουργία τοπικής ταυτότητας των κατοίκων κάθε περιοχής με πολύπλευρες κοινωνικές, ιστορικές και πολιτισμικές διαστάσεις⁵⁷. Ο τόπος καταγωγής και η αίσθηση ενός κοινού «ανήκειν» σε ένα ιστορικά και συμβολικά συγκροτημένο σύνολο έχουν πρωτεύοντα ρόλο στη διαμόρφωση της ταυτότητας των προσφύγων και των μεταναστών στον αστικό χώρο, όπου απομακρυσμένοι γεωγραφικά και πολιτισμικά από τον τόπο καταγωγής έχουν ανάγκη αυτοπροσδιορισμού τους μέσα σε μία νέα πραγματικότητα, που βιώνουν⁵⁸. Η διαδικασία ανασυγκρότησης της ιδιαίτερης ταυτότητας των Τριγλιανών περνά μέσα από ποικίλες διαδικασίες αλληλοβοήθειας των μελών της κοινότητας, στήριξης των ασθενέστερων και ίδρυσης σωματείων, που τους συνδέουν συμβολικά με την πατρίδα τους, την Τρίγλια Βιθυνίας.

Πάγιο αίτημα των προσφύγων ήταν η ανέγερση ιερού ναού Κοιμήσεως της Θεοτόκου, ανάλογου εκείνου που υπήρχε στη γενέτειρά τους. Όπως προκύπτει από τα πρακτικά, όλοι σχεδόν οι κάτοικοι είχαν υποβάλει αίτημα για την ανέγερση της εκκλησίας, ενώ υπήρχαν και πολλές οικονομικές προσφορές από τους πιστούς, ώστε να αποπερατωθεί ταχύτερα ο ναός⁵⁹. Η ίδρυση ενός ναού πάντοτε ταυτίζεται με την πορεία εξέλιξης κάθε ομάδας και συνδυάζει την έννοια του

56. Για τον όρο βλ. ενδεικτικά, T. Brandley, Ph. Lowe, «Introduction: Locality, rurality and social theory», στον τόμο: T. Brandley, Ph. Lowe (ed.), *Locality and rurality: Economy and society in rural religions*, Norwich 1984, σελ. 1-23. H. Newby, «Locality and rurality: The restructuring of rural social relations», *Regional Studies* 20:3 (1986), σελ. 209-216, M. Βεργέτη, *Από τον Πόντο στην Ελλάδα. Διαδικασίες διαμόρφωσης μια εθνοτοπικής ταυτότητας*, εκδ. Αφων Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη 1974, σελ. 71. N. Lovell, «Introduction», στον τόμο: N. Lovell (ed.), *Locality and Belonging*, Routledge, New York and London 1998, σελ. 6-10. B. Νιτσιάκος, *Χτίζοντας...*, ό.π., σελ. 102 κ.εξ.

57. M. Featherstone, *Undoing culture. Globalization, postmodernism and identity*, Sage, London 1995, σελ. 101. B. Νιτσιάκος, «Τόπος, τοπικότητα και εθνική ταυτότητα. Η περίπτωση της ελληνικής μειονότητας της Αλβανίας», *Εθνολογία* 4 (1996), σελ. 93-94.

58. Πρβλ. Ευάγγ. Αυδίκος, «Η κοινότητα στον αστικό χώρο: Αντιστάσεις και λειτουργίες. Η περίπτωση των Συρρακιωτών της Πρέβεζας», στο: B. Νιτσιάκος, Π. Νούτσος (επιμ.), *Η Ελληνική Κοινότητα- Πρακτικό επιστημονικής ημερίδας*, Δωδώνη, παρ. αρ. 50, Ιωάννινα 1992, σελ. 49-70.

59. Πρακτικά Κοινοτικού Συμβουλίου Ραφήνας πρ. 51 (20-2-1932).

ιερού με τις κοινωνικές λειτουργίες και την καθημερινότητα όλης της κοινότητας⁶⁰. Συγχρόνως, το ναϊκό κτίσμα, όπως και όλα τα αντικείμενα, συμπυκνώνει την ιστορία των κατοίκων κάθε τόπου⁶¹ και έχει τη δυνατότητα να θεωρείται σύμβολο της πίστης, της ενότητας και της συνέχισης των παραδόσεων των προσφύγων⁶². Μέσα στα Πρακτικά γίνεται αναφορά και σε εθιμικές πράξεις που τελούνταν στο χώρο έξω από την εκκλησία. Πρόκειται για εκκλησιαστικούς πλειστηριασμούς ζώνων προς τιμήν της Παναγίας, τον Δεκαπενταύγουστο⁶³. Το έθιμο αυτό, το οποίο σήμερα έχει εκλείψει και εντοπίζεται κατ' εξοχήν στο μικρασιατικό χώρο, το μετέφεραν οι πρόσφυγες από τη Βιθυνία στη Ραφήνα⁶⁴. Οι πλειστηριασμοί είχαν πολλαπλή σημασία, καθώς, με τη συνολική συμμετοχή των πιστών απέδιδαν τιμή στον άγιο που γιόρταζε, προσπόριζαν στους πλειοδότες κοινωνικό κύρος και γόητρο, δίνοντάς τους ξεχωριστή θέση μέσα στο κοινωνικό σύνολο, ενώ κάποτε κάλυπταν και τις αδυναμίες της εκκλησίας να ανταποκριθεί στις υποχρεώσεις της, όπως ήταν η αποπεράτωση ενός ναού ή οι φιλανθρωπικές της δραστηριότητες⁶⁵.

Η προσπάθεια διατήρησης της τοπικής ταυτότητας απετέλεσε και το βασικό λόγο ίδρυσης συλλόγων από τα τέλη της δεκαετίας του 1920⁶⁶. Από την έρευνα στο δήμο Ραφήνας δεν σώζονται τα καταστατικά των συλλόγων αυτών, όμως μέσα από τα ονόματα και τις δραστηριότητές τους, έτσι όπως περιγράφονται στα πρακτικά του κοινοτικού συμβουλίου, προβάλλεται ο κύριος σκοπός τους, που δεν ήταν άλλος από τη διατήρηση δεσμών με τον τόπο καταγωγής τους, την Τριγλία Βιθυνίας⁶⁷. Στην προσπάθεια αυτή δραστηριοποιούνται με πολλούς τρόπους: υποστηρίζουν και βοηθούν τους οικονομικά ασθενέστερους, ιδρύουν κοινωφελείς υπηρεσίες και φροντίζουν για την ενίσχυση της τοπικής ταυτότητας μέσω της διατήρησης πολιτισμικών προτύπων στη Ραφήνα, ανάλογων εκείνων που είχαν στη

60. Μ. Βαρθούνης, *Παραδοσιακή θρησκευτική συμπεριφορά και θρησκευτική λαογραφία*, εκδ. Οδυσσεάς, Αθήνα 1995, σελ. 36-39. Β. Νιτσιάκος, *Χτίζοντας...*, ό.π., σελ. 93 κ.εξ.

61. Ig. Kopytoff, «The cultural biography of things: Commodization as process», στο: Ar. Appadurai (ed.), *The social life of things. Commodities in cultural perspectives*, Cambridge University Press, Cambridge 1988², σελ. 66-68.

62. V. Turner and Ed. Turner, *Image and pilgrimage in christian culture*, Columbia University Press, New York 1978, σελ. 245-246.

63. Πρακτικά Κοινοτικού Συμβουλίου Ραφήνας πρ. 5 (15-7-1930).

64. Μ. Βαρθούνης, *Νεοελληνικοί εθιμικοί εκκλησιαστικοί πλειστηριασμοί*, εκδ. University Studio Press, Θεσσαλονίκη 2002, σελ. 58, 60.

65. Μ. Αλεξιάδης, «Εθιμικοί εκκλησιαστικοί πλειστηριασμοί», *Δωδώνη* 6:1 (1977), σελ. 405.

66. Ρ. Κακάμπουρα-Τύλη, *Ανάμεσα στο αστικό κέντρο και τις τοπικές κοινωνίες. Οι σύλλογοι της επαρχίας Κόνιτσας στην Αθήνα*, εκδ. Πνευματικό Κέντρο Δήμου Κόνιτσας, Κόνιτσα 1999, σελ. 63-65, 134-143.

67. Πρακτικά Κοινοτικού Συμβουλίου Ραφήνας πρ. 49 (12-12-19312) και πρ. 34 (20-5-1931).

Μικρά Ασία. Το Σωματείο Ακτιμώνων Προσφύγων Ραφήνας⁶⁸ και ο Σύλλογος υπέρ των Απόρων Φυματιούστων Μικρασιατών «η Ζωοδόχος Πηγή»⁶⁹ διενεργούσαν τακτικούς εράνους, που σκοπό είχαν κυρίως τη συγκέντρωση τροφίμων «*διά την ενίσχυσιν πολλών απόρων, ακόμη και των άρτων υστερούντων και ουδόλως δυναμένων τραφείν*». Επίσης, οι σύλλογοι αυτοί πραγματοποιούσαν έκτακτους εράνους σε χρονικές περιόδους εξαιρετικά δύσκολες, όπως ήταν ο χειμώνας του 1936, οπότε και πάρα πολλοί πρόσφυγες πέθαιναν από το ψύχος και την έλλειψη προμηθειών⁷⁰. Η κοινότητα Ραφήνας, αναγνωρίζοντας το σημαντικότερο κοινωνικό έργο που παρείχαν, τους παραχωρούσε το τηλεφωνικό και τηλεγραφικό της κατάστημα, τους ενίσχυε οικονομικά και ενίοτε παρείχε μέσα συγκοινωνίας, ώστε να μπορούν να μεταφέρουν τους ασθενείς στο σανατόριο της Πεντέλης⁷¹.

Πολλές συνεδριάσεις του κοινοτικού συμβουλίου αφιερώθηκαν και σε ζητήματα αθλητισμού και παιδείας με στόχο την ανάδειξη του μικρασιατικού πολιτισμού. Το 1931 ιδρύεται η Αθλητική Ένωση Τρίγλιας Ραφήνας και η κοινότητα αμέσως αγκαλιάζει την προσπάθεια αυτή με παραχώρηση μεγάλου χώρου προπόνησης⁷². Βασικός όρος που τίθεται είναι το γήπεδο αυτό να αποτελεί χώρο άθλησης και για άλλες προσφυγικές ομάδες της Αττικής, ώστε να προβληθεί ο τόπος καταγωγής των μελών της κοινότητας: «*ως απαρέγκλιτος προϋπόθεσις, η αθλητική ένωσις Τρίγλιας-Ραφήνος, όπως επιτρέπη, κατόπιν αιτιότητας, και εις έτερον αθλητικήν ομάδαν προσφύγων εκ της Μ. Ασίας, την προγύμνασιν εις το ίδιον γήπαιδον*»⁷³. Το 1933, το συμβούλιο αρχίζει να συζητεί σοβαρά την πρόταση των κατοίκων για δημιουργία σχολείου «*διά την παροχήν εκπαιδύσεως και ευκαιριών εις άπαντα τα τέκνα της Τριγλίας*»⁷⁴. Η εκπαίδευση για τους πρόσφυγες ήταν μείζονος σημασίας ζήτημα, τόσο για την ενσωμάτωση τους στην ελληνική κοινωνία του Μεσοπολέμου, ώστε να μη χαρακτηρίζονται ως απαίδευτοι, όσο και για τη μετάδοση στις νεότερες γενιές της ελληνικής ιστορίας και του πολιτισμού⁷⁵. Γι' αυτό και όταν το 1936 λαμβάνεται από το υπουργείο Παιδείας η απόφαση για ανέγερση σχολικού κτιρίου, το σύνολο των κατοίκων σπεύδουν να βοηθήσουν

68. Πρακτικά Κοινοτικού Συμβουλίου Ραφήνας πρ. 80 (15-10-1933).

69. Πρακτικά Κοινοτικού Συμβουλίου Ραφήνας πρ. 49 (12-12-1931).

70. Πρακτικά Κοινοτικού Συμβουλίου Ραφήνας πρ. 65 (21-3-1936) και πρ. 92 (26-11-1936).

71. Πρακτικά Κοινοτικού Συμβουλίου Ραφήνας πρ. 35 (12-12-1931).

72. Πρακτικά Κοινοτικού Συμβουλίου Ραφήνας πρ. 34 (20-5-1931).

73. Πρακτικά Κοινοτικού Συμβουλίου Ραφήνας πρ. 34 (20-5-1931) και πρ. 25 (28-4-1933).

74. Πρακτικά Κοινοτικού Συμβουλίου Ραφήνας πρ. 80 (15-10-1933).

75. R. Hirschon, *Heirs of the greek catastrophe...*, ό.π., σελ. 122 κ.εξ. Γενικότερα για θέματα εκπαίδευσης των Μικρασιατών προσφύγων, βλ. Πρακτικά Β Επιστημονικού Συμποσίου: Παιδεία και εκπαίδευση στις αλησμόνητες Πατρίδες της Ανατολής (25, 26 και 27 Νοεμβρίου 2005), εκδ. Κέντρο Σπουδής και Ανάδειξης Μικρασιατικού Πολιτισμού, Ν. Ιωνία 2006.

οικειοθελώς προσφέροντας υλικά, πλίνθους, χαλίκια, άμμο, ασβέστη κ.ά., καθώς και το εφάπαξ ποσό των 20.000 δραχμών για να κτιστεί το σχολείο το συντομότερο δυνατόν⁷⁶.

6. Αθήνα - Ραφήνα

6.1. Συγκοινωνία και Επικοινωνία

Οι νέες επαγγελματικές ενασχολήσεις, η οργάνωση και η μετατροπή του χώρου σε έναν τόπο με διαφορετική οργάνωση και νέες λειτουργίες, η ίδρυση συλλόγων και η ανέγερση ναού και σχολείου δημιουργούν ένα νέο πλαίσιο ζωής για τους πρόσφυγες, πολύ διαφορετικό από τα πρώτα χρόνια πρόχειρης εγκατάστασης στο έλος της Ραφήνας. Η νέα κοινοτική συνείδηση, που αναπτύσσεται μέχρι τα μέσα της δεκαετίας του 1930, εκδηλώνεται και με την επιθυμία στενότερης και συχνότερης επαφής με την Αθήνα. Αυτή η διπολικότητα⁷⁷ Αθήνας-Ραφήνας ορίζεται ως βασικό χαρακτηριστικό στην αντίληψη της τοπικής κοινωνίας και επανέρχεται συνέχεια μέσα στα πρακτικά της κοινότητας, η οποία αισθάνεται απομονωμένη από την πρωτεύουσα και επιζητεί τη συνεχή και διαρκή επαφή με τον αστικό χώρο⁷⁸. Η σχέση αλληλεπίδρασης και συμπληρωματικότητας της μικρής κοινότητας, που τώρα οργανώνεται, με το μεγάλο αστικό κέντρο, εκφράζεται με τη συνεχή προσπάθεια του κοινοτικού συμβουλίου για επικοινωνία με την κεντρική εξουσία και με το χωροταξικό σχεδιασμό της κοινότητας «κατά το πρότυπον κτίσεως των Αθηνών», ούτως ώστε να υπάρχει ομοιότητα με την πρωτεύουσα και στο επίπεδο οργάνωσης του δομημένου χώρου.

Από τις πρώτες κιάλας σελίδες των πρακτικών επανέρχεται συνεχώς το ζήτημα επικοινωνίας με την πρωτεύουσα, καθώς η κοινότητα, που βρίσκεται σε φάση ανασυγκρότησης, έχει ανάγκη συνεχούς επικοινωνίας με τις δημόσιες υπηρεσίες των Αθηνών, ώστε να συνεχιστεί το σχέδιο αποκατάστασης των προσφύγων στη Ραφήνα, το οποίο, όπως και σε άλλους προσφυγικούς οικισμούς, άρχισε το 1926. Το Δεκέμβριο του 1931 τίθεται θέμα τηλεγραφικής και τηλεφωνικής σύνδεσης του γραφείου του κοινοτικού συμβουλίου με τη νομαρχία Αττικοβοιωτίας⁷⁹, αλλά τελικά η τηλεγραφική σύνδεση θα επιτευχθεί μόλις το 1934⁸⁰. Μάλιστα, η επιθυμία του συμβουλίου για τον τηλεγράφο ήταν τόσο μεγάλη, ώστε

76. Πρακτικά Κοινοτικού Συμβουλίου Ραφήνας πρ. 58 (12-1-1936).

77. Για το αγροτο-αστικό δίπολο, βλ. R. Redfield, *The little community: Viewpoints for the study of a human whole*, Chicago University Press, Chicago 1960.

78. Για τον κυρίαρχο ρόλο της πόλης έναντι των χωριών της υπαίθρου και την επιρροή που ασκεί, βλ. R. Basham, *Urban Anthropology...*, ό.π., σελ. 74 κ.εξ.

79. Πρακτικά Κοινοτικού Συμβουλίου Ραφήνας πρ. 49 (12-12-1931).

80. Πρακτικά Κοινοτικού Συμβουλίου Ραφήνας πρ. 13 (10-11-1934).

παραχώρησε δωρεάν για μία πενταετία δύο οικήματα της κοινότητας στην υπηρεσία ταχυδρομικού τηλεγράφου⁸¹. Η γραμμή αυτή ήταν απαραίτητη για τη λειτουργία του κοινοτικού συμβουλίου, καθώς συνέδεε τη Ραφήνα με την Αθήνα και κυρίως με σημαντικά κέντρα λήψης αποφάσεων, όπως ήταν το υπουργείο Γεωργίας, το υπουργείο Συγκοινωνίας, ο νομάρχης Αττικοβοιωτίας, η τοπογραφική υπηρεσία κ.ά., που επηρέαζαν την εξέλιξη της ζωής στην περιοχή, ώστε η κοινότητα να μην είναι πλέον «αποκεκομμένη» από την υπόλοιπη Αττική, όσον αφορά κρίσιμα θέματα ζωής των κατοίκων της. Έτσι, υπήρχε σύνδεση με το σανατόριο της Πεντέλης για ιατρικά ζητήματα και δυνατότητα ειδοποίησης των γειτονικών κοινοτήτων για βοήθεια, σε περίπτωση χειμερινών πλημμύρων, οπότε και γίνονταν πολύ συχνά αναφορές για πνιγμένους στα παράλια της Ραφήνας⁸².

Ζωτικής σημασίας παρουσιάζεται μέσα από τα Πρακτικά το θέμα της επαρκούς συγκοινωνίας με την Αθήνα. Από την άφιξη των προσφύγων μέχρι και το 1935, η συγκοινωνία μεταξύ Ραφήνας και Αθήνας, γίνεται μόνο με τροχήλατα κάρα, ενώ επανέρχεται συνεχώς η αδήριτη ανάγκη χρήσης οχημάτων⁸³. Η μηδαμινή αυτή συγκοινωνιακή σύνδεση προκαλεί απομόνωση της κοινότητας και αδυναμία εκμετάλλευσης της περιοχής, όπως τονίζει ο κοινοτάρχης το 1935: «*Ατυχώς, πάντα τα προσόντα ταύτης της κοινότητος εκμηδενίζει σχεδόν η αθλία συγκοινωνία, η οποία ενεργείται μεταξύ Αθηνών και Ραφήνας και τανάπαλιν. Η αθλιότης δε αυτή της συγκοινωνίας συντελεί και εφέτος, όπως νεκρωθεί πάσα κίνησις εις Ραφήνα, οι δε επαγγελματίαι αναμένουν εις μάτην προσέλευσιν πελατών και παρατηρείται απραξία εις τας συναλλαγάς*»⁸⁴. Η ανύπαρκτη ουσιαστικά συγκοινωνία νέκρωνε την πόλη της Ραφήνας. Το συμβούλιο γνώριζε ότι η όψη της κοινότητας μπορούσε να βελτιωθεί αποκλειστικά μέσω της συγκοινωνίας με την πρωτεύουσα. Από τα μέσα του 1935, οπότε και αρχίζει η συγκοινωνιακή σύνδεση με φορτηγά, η κατάσταση στη Ραφήνα αρχίζει να αναστρέφεται⁸⁵. Τα φορτηγά μεταφέρουν τα τοπικά προϊόντα στο αστικό κέντρο και οι κάτοικοί της εξοικονομούν σημαντικά

81. Πρακτικά Κοινοτικού Συμβουλίου Ραφήνας πρ. 13 (10-11-1934) και πρ. 155 (10-10-1937).

82. Πρακτικά Κοινοτικού Συμβουλίου Ραφήνας πρ. 87 (20-11-1936).

83. Πρακτικά Κοινοτικού Συμβουλίου Ραφήνας πρ. 48 (4-9-1935) και πρ. 50 (25-11-1935). Η επαρκής συγκοινωνία με τα μεγάλα αστικά κέντρα ήταν συνυφασμένη με την ανάπτυξη των μικρότερων πόλεων. Βλ. Μ. Σέργης, *Εφημερίδες και Λαογραφία. Η ταυτότητα μιας ναξιακής εφημερίδας. Διαθλάσεις της ιστορίας και της Ελληνικής κοινωνίας του 19ου αιώνα και των αρχών του 20ού*, δ.δ., Αθήνα 2000, σελ. 497- 501.

84. Πρακτικά Κοινοτικού Συμβουλίου Ραφήνας πρ. 34 (14-7-1935).

85. Πρακτικά Κοινοτικού Συμβουλίου Ραφήνας πρ. 34 (14-7-1935) και πρ. 152 (12-5-1937).

ποσά, όπως φαίνεται και από τα στοιχεία φορολογίας⁸⁶. Επιπλέον, κάθε πρωί κατά τους θερινούς μήνες μετέφεραν «θερινούς παραθεριστάς», καθώς η Ραφήνα αρχίζει να καθίσταται τόπος θερινών διακοπών για τους Αθηναίους, ενώ την ίδια εποχή κτίζεται και το ξενοδοχείο της πλατείας, το οποίο λειτουργεί μέχρι σήμερα⁸⁷.

Η αλλαγή αυτή στη συγκοινωνία και τις μεταφορές θα επηρεάσει την κοινότητα καθοριστικά. Η ευκολότερη μεταφορά και πώληση προϊόντων (κυρίως ψαριών σε πάγο) δημιουργεί ευνοϊκότερες συνθήκες απασχόλησης για τους ιχθυέμπορους της περιοχής και συγκροτεί μία επαγγελματική ομάδα, που παραμένει ισχυρή μέχρι σήμερα. Παράλληλα, η τουριστική αξιοποίηση της περιοχής υπήρξε άλλος ένας τρόπος οικονομικής εκμετάλλευσης της φυσικής ομορφιάς της Ραφήνας καθώς προσήλκυε, ήδη από το 1935, όπως αναφέρεται και στα επίσημα πρακτικά της κοινότητας, ιδιαίτερα κατά τους καλοκαιρινούς μήνες, μεγάλο αριθμό παραθεριστών, γεγονός που κατέστησε την παραθαλάσσια πόλη τουριστικό κέντρο όλης της Ανατολικής Αττικής.

6.2. Σχέσεις με την κεντρική εξουσία

Μέσα από το αρχαιακό υλικό φαίνεται πως οι σχέσεις κοινότητας και κεντρικής εξουσίας κινούνται σε αντιθετική τροχιά, τουλάχιστον μέχρι και το 1936, οπότε και καταλύεται η δημοκρατία από τη δικτατορία της 4^{ης} Αυγούστου. Μέχρι το έτος αυτό η κοινότητα Ραφήνας εμφανίζεται διεκδικητική και μαχητική έναντι των γειτονικών κοινοτήτων και των δημοσίων υπηρεσιών. Μια σειρά από πράξεις μαρτυρούν τη στάση αυτή: έγγραφες διαμαρτυρίες στο νομάρχη Αττικοβιοτιάς για καταπάτηση εδαφών⁸⁸, προσφυγή στα δικαστήρια κατά της κοινότητας Νέας Μάκρης για τη χρήση του κοινοτικού υδραγωγείου⁸⁹, αντιδράσεις για τις αποφάσεις του υπουργείου Γεωργίας και της υπηρεσίας δημοσίων κτημάτων⁹⁰ είναι μόνο μερικές από τις δυναμικές αντιδράσεις της κοινότητας, η οποία έχει πρότιστο μέλημά της την υπεράσπιση των δικαιωμάτων των κατοίκων της και τη σαφή οριοθέτηση των προς εκμετάλλευση εδαφών της.

Από τα τέλη του 1936, η κατάσταση αυτή αλλάζει ριζικά και η κοινότητα προ-

86. Πρακτικά Κοινοτικού Συμβουλίου Ραφήνας. Για ανάλογα θέματα φορολογικών καταλόγων, βλ. Δ. Νικολάου, «Αρχείο δήμου Μαρομπούλου. Αποδελτίωση βιβλίου πρακτικών αποφάσεων δημοτικού συμβουλίου Δήμου Κρωπίας 31/12/1872-19/6/1883», στο: *Πρακτικά ΙΑ' Επιστημονικής Συνάντησης ΝΑ. Αττικής (Σπάτα, 11-14 Νοεμβρίου 2004)*, Εταιρεία Μελετών Νοτιοανατολικής Αττικής, Σπάτα 2006, σελ. 377-401.

87. Πρακτικά Κοινοτικού Συμβουλίου Ραφήνας πρ. 153 (18-9-1937).

88. Πρακτικά Κοινοτικού Συμβουλίου Ραφήνας πρ. 35 (21-5-1931).

89. Πρακτικά Κοινοτικού Συμβουλίου Ραφήνας πρ. 25 (15-2-1931).

90. Πρακτικά Κοινοτικού Συμβουλίου Ραφήνας πρ. 32 (4-6-1933) και πρ. 55 (26-11-1933).

βαίνει σε μία σειρά πράξεων τιμητικών και συγχρόνως υμνητικών της νέας κυβέρνησης. Το κοινοτικό συμβούλιο αγοράζει δώρα, τα οποία και προσφέρει στο δικτάτορα Ιωάννη Μεταξά⁹¹. Επίσης, παρά την άσχημη οικονομική κατάσταση της προσφυγικής κοινότητας, αποφασίζεται η προσφορά 5.000 δραχμών στην κυβέρνηση για την ενίσχυση του έργου της⁹². Ταυτόχρονα, όσον αφορά τα έτη 1937-1939, για τα οποία υπάρχουν στοιχεία, δεν υπάρχει οικονομική ή άλλης φύσεως διεκδίκηση της κοινότητας από την κεντρική εξουσία. Είναι χαρακτηριστικό το γεγονός ότι η πρώτη ανακήρυξη επίτιμου δημότη Ραφήνας γίνεται το 1937 στο πρόσωπο του δικτάτορα Μεταξά «ως ελάχιστον δείγμα ευγνωμοσύνης και τιμής έναντι των υπηρεσιών του διά την αναγέννησιν της φυλής και την ανάπλασιν της πατρίδος»⁹³. Όλες οι παραπάνω αποφάσεις, που έχουν ευρύτερο ιστορικό ενδιαφέρον, αντανακλούν τις γενικότερες τάσεις της εποχής του Μεσοπολέμου και του τρόπου πρόσληψής τους από το κοινοτικό συμβούλιο⁹⁴. Ως ένας τέτοιος τρόπος αποδοχής των πολιτικών και ιδεολογικών αρχών της εποχής πρέπει να θεωρηθεί και η δήλωση υποστήριξης και τιμής προς τη νέα πολιτική ηγεσία.

Στην ίδια κατεύθυνση κινείται και η ονοματοθεσία οδών και πλατειών της Ραφήνας, που αποφασίζεται στο διάστημα από το 1936 και έπειτα. Ως παράγωγο φαινόμενο της οργάνωσης του αστικού χώρου, η ονοματοθεσία αφενός συνδέεται με την ιστορία της πόλης και της ευρύτερης περιοχής, αφετέρου έχει έντονο συμβολικό νόημα για τους κατοίκους της και φανερώνει τις πεποιθήσεις τους⁹⁵. Ο Ευάγγελος Αυδίκος σε μελέτη του για την αποτύπωση των ιστορικών και των πολιτικών γεγονότων στις οδούς της Πρέβεζας σημειώνει: «Είναι το κλειδί για την ερμηνεία τόσο της μικροκοινωνίας της πόλης όσο και των σχέσεών της με το ευρύτερο κοινωνικό σύνολο (κράτος) και του τρόπου που συναρθρώνεται η μικροκοινωνία με την κοινωνία»⁹⁶. Εξάλλου, η οργάνωση του χώρου της πόλης και των οδών της είναι ένα από τα ζητήματα που απασχολούν σήμερα κι άλλες επιστήμες, καθώς συνδέεται με θέματα οικονομικής ανάπτυξης, διευθέτησης του χώρου, αλλά και διαχείρισης της πολιτιστικής κληρονομιάς, αφού πάνω στην πόλη και τους δρόμους της προβάλλεται η ίδια η κοινωνία και ο πολιτισμός της⁹⁷. Το κοι-

91. Πρακτικά Κοινοτικού Συμβουλίου Ραφήνας πρ. 102 (24-11-1937).

92. Πρακτικά Κοινοτικού Συμβουλίου Ραφήνας πρ. 140 (14-7-1937).

93. Πρακτικά Κοινοτικού Συμβουλίου Ραφήνας πρ. 151 (7-9-1937).

94. Για τις κυρίαρχες τάσεις της εποχής, βλ. Δ. Τζιόβας, *Οι μεταμορφώσεις του εθνισμού και το ιδεολόγημα της Ελληνικότητας στο Μεσοπόλεμο*, εκδ. Οδυσσεάς, Αθήνα 1989.

95. H. Lefebvre, *Le droit de la ville*, Anthropos, Paris 1973, σελ. 85-86.

96. Ευάγγ. Αυδίκος, «Η αποτύπωση των ιστορικών και κοινωνικών γεγονότων στην ονοματοθεσία των οδών της Πρέβεζας», *Πρεβεζάνικα Χρονικά* 23 (1990), σελ. 50.

97. Σ. Νικολαΐδου, *Η κοινωνική οργάνωση...*, ό.π., σελ. 366-374. Μ. Derriau, *Ανθρωπογεωγραφία*, μτφρ. Γ. Πρεβελάκης, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, Αθήνα 2001², σελ. 496 κ.εξ.

νοτικό συμβούλιο, στις 5 Σεπτεμβρίου του 1937, μετονομάζει την κεντρική πλατεία σε πλατεία της 4ης Αυγούστου, την κεντρική οδό της κοινότητας σε οδό Ιωάννου Μεταξά και τη μικρή πλατεία της κοινότητας σε πλατεία Εθνομάρτυρα Χρυσοστόμου Σμύρνης⁹⁸. Ήδη από το 1933 η κοινότητα Ραφήνας αρχίζει να αποκτά οργανωμένους χώρους με πολύπλευρη λειτουργικότητα. Η πλατεία που παίρνει το όνομα του νέου καθεστώτος, όπως και ο κεντρικός δρόμος, δεν είναι τυχαίες επιλογές και η ονοματοθεσία τους αποκτά έναν ισχυρό συμβολισμό. Η πλατεία της Ραφήνας ως το πλέον πολυσύχναστο μέρος της κοινότητας με πολλές λειτουργίες, οικονομικές και εμπορικές, λόγω του λιμανιού και των καταστημάτων, αλλά και κοινωνικές, αφού συγχρόνως ήταν χώρος συνάθροισης των κατοίκων για διασκέδαση και εκδηλώσεις, αποτελούσε το κέντρο όλων των δραστηριοτήτων των μελών της κοινότητας⁹⁹. Έτσι, η νέα ονομασία της πλατείας, όπως και του κεντρικού δρόμου, τιμούσε ακόμη περισσότερο τη δικτατορία. Εντύπωση προκαλεί το γεγονός ουσιαστικής υποτίμησης του Χρυσοστόμου Σμύρνης, ο οποίος καταγόταν από την Τρίγλια και θεωρείται μέχρι σήμερα ήρωας για όλους τους Ραφηνιώτες¹⁰⁰. Τα ονόματα, λοιπόν, που δόθηκαν στις δύο πλατείες, όχι απλά εξισώνουν το νέο δικτάτορα με το Χρυσόστομο Σμύρνης, αλλά μέσα από το μέγεθος της πλατείας της 4ης Αυγούστου, σε πλήρη αντιδιαστολή με τη μικρή πλατεία Χρυσοστόμου Σμύρνης, φαίνεται η εξύμνηση και η ηρωοποίηση της κυβέρνησης του τόπου. Ανάλογα φαινόμενα είχαν συμβεί και κατά τη διάρκεια της δικτατορίας της 21ης Απριλίου και έχει ιστορικό ενδιαφέρον ο τρόπος με τον οποίο αποδέχονται τις νέες πολιτικές συνθήκες τα δημοτικά συμβούλια κάθε περιοχής και πώς η στάση τους μεταβάλλεται αμέσως μετά την αποκατάσταση της ομαλής πολιτικής λειτουργίας¹⁰¹.

7. Το ζήτημα της διαχείρισης του νερού και η δημόσια υγεία

Από τα θέματα της καθημερινότητας στη Ραφήνα, εκείνο που απασχολεί έντονα το κοινοτικό συμβούλιο και επανέρχεται συνεχώς σε διάφορες συνεδριάσεις είναι η καθαριότητα της περιοχής. Στο θέμα του καθαρισμού των κυριότερων οδών της Ραφήνας προσκόμματα δημιουργούσε η έλλειψη νερού και η άσχημη οικονομική κατάσταση της κοινότητας. Φράσεις όπως «η εικών της παραλίας παρουσιάζεται αηδιαστική» και «αι πλατεΐαι της κοινότητος βρι-

98. Πρακτικά Κοινοτικού Συμβουλίου Ραφήνας πρ. 151 (5-9-1937).

99. Μ. Αράπογλου, «Η πλατεία στο ηπειρωτικό χωριό. Δομή και λειτουργίες», *Ηπειρωτικά Χρονικά* 32 (1997), σελ. 373-398.

100. Αικ. Εξαδακτύλου, «Ο Χρυσόστομος Σμύρνης στην Τρίγλια», *Μικρασιατικά Χρονικά* 19 (1995), σελ. 11-20.

101. Ευάγγ. Αυδίκος, «Η αποτύπωση...», ό.π., σελ. 61-65.

θουν ακαθαρσιών», επανέρχονται συνέχεια στα Πρακτικά των συνεδριάσεων των ετών 1929-1933 και φανερώνουν την απόγνωση του κοινοτικού συμβουλίου σχετικά με το ζήτημα αυτό¹⁰². Από το 1934 εντοπίζονται έκτακτες πιστώσεις για τον καθαρισμό των μεγάλων οδών και των δύο πλατειών, που ήταν οι πλέον πολυσύχναστοι χώροι και λειτουργούσαν και ως «καθρέφτες» της Ραφήνας, καθώς από εκεί διέρχονταν όλοι οι παραθεριστές κατά τους καλοκαιρινούς μήνες¹⁰³. Είναι ενδιαφέρον το γεγονός ότι σχεδόν ογδόντα χρόνια μετά την ίδρυση της κοινότητας πολλά προβλήματα παραμένουν δυσεπίλυτα, όπως το θέμα του παραπόταμου, του οποίου οι εκβολές το 1937 παρουσίαζαν μορφή έλους και μέχρι σήμερα αποτελεί χρόνιο πρόβλημα για τους κατοίκους της περιοχής.

Στα θέματα δημόσιας υγείας εντάσσεται και το ζήτημα της ύδρευσης και της αποχέτευσης της περιοχής. Μία πρώτη απόπειρα αντιμετώπισης της λειψυδρίας γίνεται το 1935 με την κατασκευή αντλιοστασίου και κοινοτικού υδραγωγείου¹⁰⁴. Όμως η διαχείριση του νερού στην περιοχή έγινε αφορμή για τοπικές αντιθέσεις μεταξύ των κατοίκων της Ραφήνας και γειτονικών κοινοτήτων τόσο για τη διάθεση των ποσοτήτων του νερού, όσο και για την τιμή του¹⁰⁵. Στο ίδιο πεδίο των κοινοτικών αντιπαραθέσεων, διαβάζουμε στα Πρακτικά, ότι περιλαμβάνεται και το θέμα της αποχέτευσης, «*όπερ επρόκειτο να διασφαλίση την υγείαν των κατοίκων εις υψηλόν επίπεδον*»¹⁰⁶. Υπήρχαν διαμαρτυρίες από γεωργούς και κτηνοτρόφους της περιοχής σχετικά με τη μόλυνση του υδροφόρου ορίζοντα από το ατομικό σύστημα αποχέτευσης σε κάθε σπίτι. Μέσα από τις σελίδες των πρακτικών, αποκαλύπτεται μία κοινωνική πραγματικότητα, που συναντάται τόσο στη μικρή κλίμακα της κοινότητας, όσο και στις διαμάχες μεταξύ νομών ή και κρατών ακόμη για την οικειοποίηση ενός στοιχείου της φύσης, όπως είναι το νερό, και την αξιοποίησή του προς όφελος των κατοίκων κάθε περιοχής¹⁰⁷. Η κοινωνική χρήση του υγρού στοιχείου εντάσσεται μέσα στη διαλεκτική και πολυσήμαντη σχέση ανθρώπου-φύσης προκαλώντας μία σειρά αναταραχών και διενέξεων μεταξύ γειτονικών κοινοτήτων και κατοίκων, οι οποίοι ζουν μέσα στην κοινότητα ή και έξω από αυτή. Αυτή η σειρά διαφωνιών, που αποτελεί και μία ακόμα

102. Πρακτικά Κοινοτικού Συμβουλίου Ραφήνας πρ. 36 (25-7-1931), πρ. 52 (26-7-1933) και πρ. 65 (28/9/1933).

103. Πρακτικά Κοινοτικού Συμβουλίου Ραφήνας πρ. 55 β(3-9-1935) και πρ. 87 (29-11-1936). Η. Lefebvre, *La production de l'escape*, Anthropos, Paris 1974, σελ. 52-53.

104. Πρακτικά Κοινοτικού Συμβουλίου Ραφήνας πρ. 38 (12-8-1935), πρ. 73 (2-6-1936) και πρ. 115 (7-3-1937).

105. Πρακτικά Κοινοτικού Συμβουλίου Ραφήνας πρ. 141 (23-7-1937).

106. Πρακτικά Κοινοτικού Συμβουλίου Ραφήνας πρ. 48 (12-5-1937).

107. Β. Νιτσιάκος, *Χτίζοντας...*, ό.π., σελ. 68-80.

όψη της ετερότητας¹⁰⁸ (εμείς – οι «άλλοι») μεταξύ των κατοίκων διαφορετικών κοινοτήτων, αναδεικνύει την ποικιλία και την πολυπλοκότητα των τοπικών προβλημάτων που σχετίζονται με τη διαχείριση του φυσικού περιβάλλοντος¹⁰⁹ και στηρίζεται στις ουσιώδεις διαφοροποιήσεις των ποικίλων απόψεων αναφορικά με τη μόλυνση των ποταμιών, τον τρόπο χρήσης του νερού και την τιμή πώλησής του. Οπωσδήποτε, όμως, και η δύναμη, την οποία αποκτά η Ραφήνα έναντι των όμορων κοινοτήτων, με το απολύτως απαραίτητο κατά τους θερινούς μήνες υδραγωγείο, αποτελεί άλλον έναν ουσιαστικό λόγο διακοινοτικών προστριβών και διαμαρτυριών προς την κεντρική εξουσία

8. Τρέχουσες δραστηριότητες και θέματα καθημερινής ζωής στα πρώτα χρόνια ίδρυσης της κοινότητας

Η μελέτη του αρχαιακού υλικού του βιβλίου των αποφάσεων του κοινοτικού συμβουλίου φέρνει τον ερευνητή σε άμεση επαφή με το παρελθόν του συγκεκριμένου τόπου και με ένα διαφορετικό πλαίσιο λειτουργίας του κοινωνικού συνόλου. Το υποκεφάλαιο των τρεχουσών δραστηριοτήτων σίγουρα δεν εξαντλείται στην παρούσα συντομευμένη λόγω του χρόνου ανακοίνωση, αλλά θα μπορούσε να αποτελέσει αντικείμενο ευρύτερης μελέτης και από τη σκοπιά άλλων επιστημών (τοπική ιστορία, κοινωνιολογία, πολιτισμική ανθρωπολογία, οικονομία κ.ά.). Σίγουρα η ανάλυση των στοιχείων των Πρακτικών, μέσα από μία διαδικασία επαλλήλων και επαναλαμβανόμενων επιστημονικών προσεγγίσεων, οδηγεί στην ανάλυση, την τεκμηρίωση και τον εμπλουτισμό τους από άλλες πηγές, ώστε τα στοιχεία που συνάγονται να διερευνώνται και να τεκμηριώνονται με τη μεγαλύτερη δυνατή εγκυρότητα¹¹⁰.

Αναλυτικοί πίνακες δεκάδων σελίδων μάς ενημερώνουν από οικονομικής πλευράς για την αύξηση ή τη μείωση των εσόδων της κοινότητας, ανάλογα με τις οικονομικές και ιστορικές συγκυρίες κάθε εποχής¹¹¹. Ο τρόπος είσπραξης των φόρων και οι αντιθέσεις με τους ιδιοκτήτες μαγαζιών αποτελεί ένα, επίσης, ενδιαφέρον κεφάλαιο ενδοκοινοτικών αντιθέσεων¹¹². Στις καθημερινές δραστηριότητες, θα μπορούσαμε να συμπεριλάβουμε ακόμη τα οικονομικά ζητήματα, που σχετίζονται με τη μισθοδοσία των μόνιμων υπαλλήλων της κοινότητας¹¹³, την έκτακτη

108. Μ. Σέργης, *Ακληρήματα...*, ό.π., σελ. 43-46.

109. Β. Νιτσιάκος, «Ανθρωπολογία του περιβάλλοντος: Ο τόπος και ο άνθρωπος», στο βιβλίο του: *Λαογραφικά Ετερόκλητα*, εκδ. Οδυσσέας, Αθήνα 1997, σελ. 45-51.

110. Μ. Καϊλα-Κ. Πατούρης, *Έγγραφοι μαρτυρίες...*, ό.π., σελ. 11.

111. Πρακτικά Κοινοτικού Συμβουλίου Ραφήνας πρ. 57 (22-12-1935), όπου και ενδεικτικός πίνακας 10 σελίδων με έσοδα και έξοδα της Κοινότητας.

112. Πρακτικά Κοινοτικού Συμβουλίου Ραφήνας πρ. 32 (24-6-1934).

113. Πρακτικά Κοινοτικού Συμβουλίου Ραφήνας πρ. 3 (29-12-1929) και πρ. 47 (24-10-1931).

πρόσληψη υπαλλήλων (αγροφυλάκων ή δικηγόρων για δικαστικές υποθέσεις) και τις μετέπειτα διαμαρτυρίες για την απόλυσή τους¹¹⁴, τις θέσεις εργασίας στο κοινοτικό κατάστημα και τα απαιτούμενα προσόντα ή τα κοινωνικά κριτήρια πρόσληψης¹¹⁵, την ενοικίαση κοινοτικών κτιρίων¹¹⁶, τη δημοπράτηση του δικαιώματος φόρων δασικών και γεωργικών προϊόντων¹¹⁷, την επιβολή έκτακτων εραδικών εισφορών από την κοινότητα, «*καίτοι γνωρίζει το δυσμενές της οικονομικής κατάστασεως των κατοίκων*» και τις αντιδράσεις που δημιουργούσε αυτή η έκτακτη φορολογία¹¹⁸. Εντυπωσιακή είναι πάντως η ανιδιοτελής προσφορά των Τριγλιανών, οι οποίοι, πέρα από τη φορολογία, προσέφεραν επιπλέον χρήματα για την κοινότητά τους. Μέσω αυτών των οικειοθελών προσφορών ο ελλειμματικός προϋπολογισμός του 1931 (28.010 δραχμές), μετά από πέντε χρόνια φτάνει το 1935 στις 162.997 δραχμές, γεγονός που δείχνει και το μεγάλο βαθμό σύνδεσης των κατοίκων με την πόλη τους, την οποία ήθελαν να ενισχύσουν ακόμη περισσότερο¹¹⁹. Ενδιαφέρουσες παρουσιάζονται και οι κοινοτικές εργασίες, όπως η διάνοιξη νέων δρόμων και η κατασκευή πλατειών «*κατά τα πρότυπα της πρωτευούσης*»¹²⁰, η κατασκευή σχολείου και γηπέδου, με συνεισφορά σε εργασία πολλών κατοίκων¹²¹, το πέρασμα από το φωτισμό πετρελαίου στον ηλεκτροφωτισμό και οι νέες συνθήκες ζωής που δημιουργήθηκαν¹²², το ζήτημα ασφάλειας και τάξης μέσα στο χώρο της Ραφήνας και οι τρόποι με τους οποίους διευθετούνταν οι διαφορές μεταξύ των κατοίκων¹²³.

Γίνεται αντιληπτή, με βάση όσα προηγήθηκαν, η σημασία της αξιοποίησης των πρακτικών των συνεδριάσεων των κοινοτικών ή των δημοτικών συμβουλίων τόσο για τη λαογραφία, όσο και για άλλες επιστήμες που προαναφέρθηκαν. Μάλιστα, το υπό εξέταση αρχαιακό υλικό του σημερινού δήμου Ραφήνας είναι τόσο πλούσιο και αξιόλογο, ώστε κάθε υποκεφάλαιο της παρούσας μελέτης θα μπορούσε να αποτελέσει και ξεχωριστή ανακοίνωση υπό το πρίσμα και άλλων ερμηνειών και

114. Πρακτικά Κοινοτικού Συμβουλίου Ραφήνας πρ. 13 (29-12-1930).

115. Πρακτικά Κοινοτικού Συμβουλίου Ραφήνας πρ. 161 (14-11-1937).

116. Πρακτικά Κοινοτικού Συμβουλίου Ραφήνας πρ. 133 (12-5-1937).

117. Πρακτικά Κοινοτικού Συμβουλίου Ραφήνας πρ. 42 (26-8-1931) και πρ. 112 (7-2-1937).

118. Πρακτικά Κοινοτικού Συμβουλίου Ραφήνας πρ. 68 (7-4-1935).

119. Πρακτικά Κοινοτικού Συμβουλίου Ραφήνας πρ. 30 (16-4-1931) και πρ. 42 (15-3-1935).

120. Πρακτικά Κοινοτικού Συμβουλίου Ραφήνας πρ. 15 (12-2-1931). Για την μεταστροφή του χώρου και τη διαμόρφωση του σε ένα νέο «τόπο» μετά την έλευση προσφύγων, βλ. Μ. Κουμαριανού, «Μνήμη, λήθη και ιστορία του χώρου. Η περίπτωση της πόλης της Μυτιλήνης», στο: *Πρακτικά Β' Διεθνούς Συνεδρίου: Η πόλη στους νεότερους χρόνους...*, ό.π., σελ. 237-249.

121. Πρακτικά Κοινοτικού Συμβουλίου Ραφήνας πρ. 33 (20-5-1931) και πρ. 154 (18-9-1937).

122. Πρακτικά Κοινοτικού Συμβουλίου Ραφήνας πρ. 55 (3-5-1932) και πρ. 32 (30-6-1935).

123. Πρακτικά Κοινοτικού Συμβουλίου Ραφήνας πρ. 154 (18-9-1937).

εμβαθύνσεων. Η συλλογή και η ανάδειξη των πληροφοριών που είναι καταγεγραμμένες στα Πρακτικά αποτελούν ταυτόχρονα και μία ουσιαστική στροφή από τα σπουδαία και μνημειακά γεγονότα της ιστορίας προς την καθημερινότητα κάθε περιοχής. Όμως, τα αρχεία που, όπως έγινε φανερό, έχουν σημασία για την ιστορία κάθε πόλης, πρέπει να είναι ενταγμένα και σε ένα ιστορικό αρχείο, ώστε να είναι εύκολα προσβάσιμα από οποιονδήποτε μελετητή. Το πρόβλημα αυτό εντοπίζεται ιδιαίτερα στην περιοχή της Ανατολικής Αττικής και τους δήμους που δημιουργήθηκαν μετά το 1922 και θα ήταν ευκαία η πλήρης και ορθή ταξινόμηση των αρχείων αυτών, γεγονός που θα είχε ως αποτέλεσμα την έγκυρη και τεκμηριωμένη μελέτη τους, προκειμένου να φωτιστούν πτυχές του καθημερινού βίου των κατοίκων της ευρύτερης περιοχής της Νοτιοανατολικής Αττικής, οι οποίες παραμένουν μέχρι σήμερα άγνωστες.

SUMMARY

Everyday life in Rafina (1929-1939) as revealed through the Minutes of the Town Council

This article marks out the importance of the archives of the municipalities and communities for the science of Folklore. Through the minutes of the decisions of the town councils, we receive numerous historical information for every region, as, in our case, for Rafina, during the decade 1929-1939.

Through the decision of the community councils, we are given information about the coming of the refugees from Asia Minor and the foundation of the community of Rafina, the structure of the community's land, according to the standards of the capital city of Athens, the relations between Athens and Rafina, as well as the professional occupations of the residents, etc. Special weight is attributed to the effort of Rafina's inhabitants to determine their private identity, as well as to their effort for the reconstruction of their community, as it was their home land, back in Triglia of Asia Minor.

The arising elements are extremely interesting, enlightening the aspects of everyday life and no one can imagine that such information is hidden into the archives of the municipalities, as in the specific archives of the municipality of Rafina.

Εικ. 1. Αθλητική Ένωση Τριγλιας Ραφήνας το 1931 (Πνευματικό Κέντρο Δήμου Ραφήνας).

Εικ. 2. Άποψη του λιμανιού της Ραφήνας στα μέσα της δεκαετίας του 1930 (Πνευματικό Κέντρο Δήμου Ραφήνας).

Εικ. 3. Το πρώτο σχολείο της κοινότητας Ραφήνας (Πνευματικό Κέντρο Δήμου Ραφήνας).

Εικ. 4. Η εκκλησία της Κοιμήσεως της Θεοτόκου στα τέλη της δεκαετίας του 1930 (Πνευματικό Κέντρο Δήμου Ραφήνας).

Εικ. 5. Άποψη του κεντρικού τμήματος της κοινότητας Ραφίνας το 1930
(Πνευματικό Κέντρο Δήμου Ραφίνας).

